

ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ ҮШ ОН ЖЫЛДЫҒЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Күсағымова Г.Ж., Дарюбаева А.Қ., «Қаржы» - 311 топ студенттері

Ғылыми жетекші: Сыздықбаева Н.Б.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті КЕ АҚ, Талдықорған қ.

E-mail: gulima7859@mail.ru, aidana.daryubaeva@mail.ru

Мақалада Қазақстан экономикасының тәуелсіздік жылдарындағы трансформация жолы қарастырылады және оның дамуындағы сыни нүктелер атап өтілді. Тәуелсіз мемлекет рөліндегі алғашқы қадамдардан бастап қазіргі пандемияға дейінгі кезеңдерге талдау жүргізілді. Ол Қазақстан бойынша халықаралық ұйымдардың зерттеулеріне, стратегиялық даму жоспарларына, Ел Президентінің жолдауларына, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының статистикалық деректеріне сүйенеді. Елдің дамуындағы бетбұрыс нүктелері көрсетілген: бұрынғы одақтас республикалармен байланыстардың қайта басталуы, шетелдік инвестициялардың келуі және 2000 жылдардың басындағы қарқынды экономикалық өсу, 2008-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы, Еуразиялық интеграцияның тереңдеуі, 2015-2016 жылдары мұнайдың әлемдік бағасының күрт төмендеуі, COVID-19 пандемиясы. Мақалада авторлар шикізат экспортынан түсетін түсімдер қысқа мерзімді кезеңде ғана экономиканың өсуін қамтамасыз етеді, ал ұзақ мерзімді тұрақты өсу үшін ел экономикасы мен экспортты әртараптандыру, атап айтқанда қызметтер секторын дамыту, адами капиталды және қосылған құны жоғары салаларды дамыту қажет деген қорытындыға келді. Сондай-ақ экономиканың өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, көлік сияқты базалық секторларының өнімділігін арттырудың да маңызы зор болып табылады.

Тірек сөздер: экономикалық өсу, экспорт, тікелей шетелдік инвестициялар, Дүниежүзілік банк, мемлекеттік бағдарламалар, әртараптандыру, бәсекеге қабілеттілік.

В статье рассматривается путь трансформации экономики Казахстана за годы независимости и отмечаются критические точки в ее развитии. Проведен анализ этапов, начиная с первых шагов в роли независимого государства и заканчивая нынешней пандемией. Он опирается на исследования международных организаций по Казахстану, стратегические планы развития, Послания Президента страны, а также статистические данные Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам. Показаны переломные моменты в развитии страны: возобновление контактов с бывшими союзными республиками, приток иностранных инвестиций и стремительный экономический рост в начале 2000-х годов, мировой финансовый кризис 2008-2009 годов, углубление евразийской интеграции, резкое снижение мировых цен на нефть в 2015-2016 годах, пандемия COVID-19. В статье авторы пришли к выводу, что поступления от экспорта сырья обеспечивают рост экономики только в краткосрочном периоде, а для долгосрочного устойчивого роста необходима диверсификация экономики страны и экспорта, в частности развитие сектора услуг, развитие человеческого капитала и отраслей с высокой добавленной стоимостью. Немаловажным является также повышение производительности базовых секторов экономики, таких как промышленность, сельское хозяйство, транспорт.

Ключевые слова: экономический рост, экспорт, прямые иностранные инвестиции, Всемирный банк, государственные программы, диверсификация, конкурентоспособность.

The article examines the path of transformation of the economy of Kazakhstan over the years of independence and highlights critical points in its development. The analysis of the stages,

starting from the first steps in the role of an independent state and ending with the current pandemic, is carried out. It is based on research by international organizations on Kazakhstan, strategic development plans, Presidential Addresses, as well as statistical data from the National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms. The turning points in the country's development are shown: the resumption of contacts with the former Soviet republics, the influx of foreign investment and rapid economic growth in the early 2000s, the global financial crisis of 2008-2009, the deepening of Eurasian integration, a sharp decline in world oil prices in 2015-2016, the COVID-19 pandemic. In the article, the authors came to the conclusion that revenues from the export of raw materials ensure economic growth only in the short term, and for long-term sustainable growth, diversification of the country's economy and exports is necessary, in particular, the development of the service sector, the development of human capital and industries with high added value. It is also important to increase the productivity of basic sectors of the economy, such as industry, agriculture, transport.

Keywords: economic growth, exports, foreign direct investment, World Bank, government programs, diversification, competitiveness.

Кіріспе

1991 жылдың соңында Қазақстан тәуелсіз даму және жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өту жолына түсті. 30 жыл ішінде ел ішкі трансформация мен сыртқы танудың әртүрлі кезеңдерінен өтті.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында елімізде тәуелсіз мемлекеттің барлық атрибуттары қалыптастырылды: 1991 жылы алғашқы жалпыхалықтық президенттік сайлау өткізілді, 1992 жылы Мемлекеттік рәміздер, 1993 жылы Конституция және ұлттық валюта бекітілді. Тәуелсіз мемлекеттің алғашқы жылдары тәуелсіз даму жолындағы барлық кедергілерді көрсетті.

Кеңес Одағының ыдырауы 20 ғасырдың ең үлкен геосаяси апат деп аталды. Федералды республикалардың КСРО құрамынан шығуы олардың арасындағы байланыстардың бұзылуына әкелді, бұл ең алдымен өндірістік тізбектер мен сауда-экономикалық қатынастарға қатысты болды.

Мақаланың мақсаты дамудың сыни нүктелерін айқындаумен тәуелсіз Қазақстанның 30 жыл ішіндегі экономикалық трансформациясын талдау болып табылады. Ол мынадай құрылыммен құрылған: бірінші бөлім Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретіндегі алғашқы қадамдарын сипаттайтын кіріспе болып табылады, екінші бөлімде алдыңғы зерттеулер бойынша әдебиеттерге қысқаша шолу жасалды, үшінші бөлімде әдістеме және стратегиялық маңызды бағдарламалық құжаттар сипатталған, төртінші бөлім - елдің экономикалық трансформациясына хронологиялық тәртіппен талдау жүргізілген нәтиже және талқылау, ал соңғы бөлім қорытынды болып табылады [1, 70-74бб.].

Әдіснамасы

Зерттеудің ақпараттық базасын Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі, Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері, Мемлекеттік бағдарламалар, даму стратегиялары, Мемлекет басшысының халыққа Жолдаулары, атап айтқанда: Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы, "Қазақстан - 2050" Стратегиясы, "100 нақты қадам" Ұлт жоспары, Президенттің 2020 жылғы "Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс - қимыл уақыты" атты Қазақстан халқына Жолдауы, Қазақстанның 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары құрады. Сондай - ақ, Дүниежүзілік банк, экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Азия даму банкі сияқты халықаралық ұйымдар мен институттардың Қазақстан бойынша зерттеулеріне шолу жүргізілді [2, 9-11бб.].

Нәтижелер мен талқылаулар

Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан мемлекеттің сыртқы байланыстарын белсенді түрде дамыта бастады. 1992 жылғы қаңтарда Қазақстан Еуропадағы қауіпсіздік және

Ынтымақтастық Ұйымына кірді, 2010 жылы ұйымға төрағалық етті және Астанада ЕҚЫҰ Саммитін өткізді.

1992 жылғы наурызда Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 46-сессиясының қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы БҰҰ мүшелігіне бірауыздан қабылданды. Бүгінгі таңда Қазақстанда БҰҰ - ның 15 өкілдігі жұмыс істейді.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан 130 мемлекетпен және Еуропалық Одақпен дипломатиялық қарым - қатынас орнатты. Еліміз әрдайым жақын орналасқан мемлекеттермен қарым-қатынастарға ерекше назар аударды. Мұның нәтижесі 1991 жылы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын және 2001 жылы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымын құру болып табылады [3, 112-114бб.].

Сурет 1 -Қазақстанның ЖІӨ және оның өсу қарқыны, 1993-2019 жж., 2010 жылдың тұрақты бағаларында, (млн доллар,%)

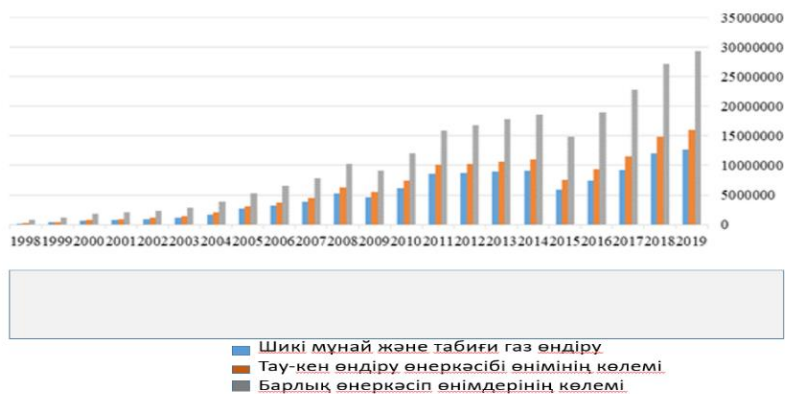

Ескертпе- Дүниежүзілік банк деректерінен алынған

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында Қазақстан 1992-1994 жылдары терең рецессияға және жоғары инфляцияға алып келген КСРО-ның ыдырауымен байланысты күрделі дағдарысқа тап болды. 1990-1995 жылдар аралығында ЖІӨ 36% - ға төмендеді, 1,6 миллион адам жұмыссыз қалды. Осы жағдайдан шығу үшін елде экономикалық реформалар кезеңі басталды. Осылайша, 1997 жылы "Қазақстан - 2030" Даму стратегиясы әзірленді, ол Қазақстан экономикасының қарқынды өсуінің бастапқы нүктесіне айналды. Даму стратегиясында: ұлттық қауіпсіздікті; ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуын; экономикалық өсуді; Қазақстан азаматтарының денсаулығын, білімі мен әл-ауқатын; энергетикалық ресурстарды; инфрақұрылымды, әсіресе көлік пен байланысты дамытуды қамтамасыз ететін жеті басым мақсат көзделген. Стратегияның ең маңызды ережелерінің бірі ретінде шетелдік инвестициялар мен ішкі жинақтардың жоғары деңгейі бар ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу белгіленді.

Қазақстанның энергетикалық ресурстарының мол қоры бар. Жедел экономикалық өсу негізінен мұнай мен газ өндіруден түсетін кірістермен қамтамасыз етілді. 2005 жылы мұнай-газ секторы елдің жалпы ішкі өнімінің 21% - ын, жалпы өнеркәсіптік өндірістің 50% - ын және тау-кен өнеркәсібінің 85% - ын өндіре отырып, өзінің шыңына жетті [4.].

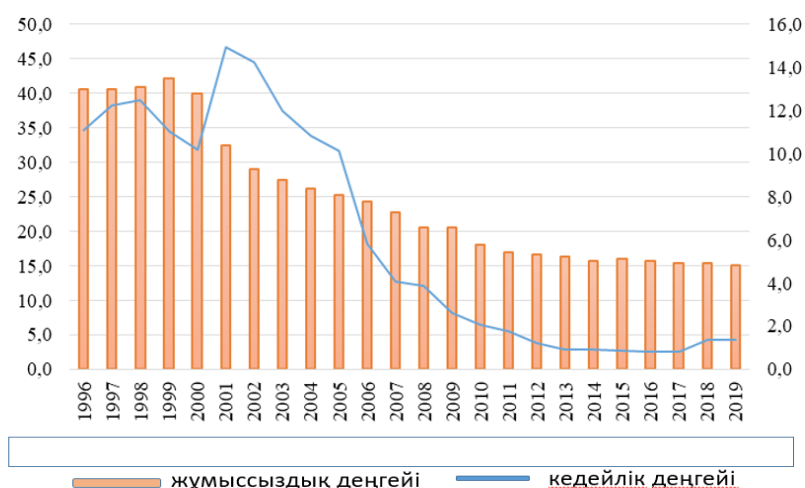
Сурет 2 -Өнеркәсіп өнімдерінің жалпы көлеміндегі шикі мұнай мен табиғи газ өндіру үлесінің динамикасы, 1998-2019 жж.

Ескертпе- Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректерінен алынды

Энергия ресурстарын өндірумен және отбасы кірістерінің ұлғаюымен байланысты экономикалық өсудің арқасында кедейлік деңгейі 47% - дан 2,6% - ға дейін күрт төмендеді, ал 2013 жылы жұмыссыздар саны 5% - ға дейін төмендеді.

Сурет 3- Кедейлік деңгейі

Ескертпе- Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректерінен алынды

Экономикалық серпілістен шабыт алған Қазақстан әлемнің бәсекеге қабілетті елу елінің қатарына кіру жөнінде жаңа стратегиялық мақсат қойды. Дүниежүзілік экономикалық форум есептеген жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексіне сәйкес, 2006 жылы Қазақстан рейтингте 61-орынды иеленді, келесі жылы еліміз 56-орынға көтеріле алды. Содан кейін 2008-2009 жылдардағы әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыс басталды. Экономикалық белсенділіктің жаһандық баяулауымен бірге елге тікелей шетелдік инвестициялардың ағыны төмендеді. Нәтижесінде Қазақстан экономикасы айтарлықтай баяулауды бастан кешірді..Осы кезеңде ел бәсекеге қабілеттілік рейтингісінде өз орнын тез жоғалтты.

2013-2015 жылдары Қазақстан әлемнің бәсекеге барынша қабілетті елу елінің қатарына кіре алды, бірақ ұзақ мерзімді перспективада өз ұстанымын сақтай алмады. 2016 жылы Қазақстан рейтингте 11 позициядан айырылды, бұл бірінші кезекте мұнайға әлемдік бағаның күрт құлдырауының сыртқы соққысына байланысты болды.

2015-2016 жылдардағы сыртқы энергия тасымалдаушылардың экспорты ұзақ мерзімді перспективада экономикалық өсудің драйвері болып табылмайтынын тағы да растады. Ұзақ

мерзімді өсу үшін бірқатар даму стратегиялары мен бағдарламалық құжаттар бағытталған ауқымды құрылымдық әзірлемелер қажет болды [5.].

Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі Даму стратегиясы ұсынылды. Оның негізгі мақсаты-мықты мемлекетке, дамыған экономикаға және жалпыға ортақ еңбек үшін мүмкіндіктерге негізделген жалпыға ортақ әл-ауқат қоғамын құру, Қазақстанның әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына кіруі. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін "Қазақстан - 2050 Стратегиясы" жеті ұзақ мерзімді басымдықтарды іске асыруды көздейді. Стратегияның бірінші басымдығы жаңа бағыттағы экономикалық саясат, кірістілік, инвестициялардың рентабельділігі және бәсекеге қабілеттілік қағидаттарына негізделген кешенді экономикалық прагматизм болып табылады. Стратегияның нысаналы индикаторларына қол жеткізу үшін экономиканы әртараптандыру, атап айтқанда қосылған құны жоғары салаларды құру талап етіледі. Жалпы қосылған құнның ең көп үлесі көрсетілетін қызметтер мен өңдеу өнеркәсібіне тиесілі екені белгілі.

Стратегияның екінші және төртінші басымдықтары экономикалық өсуге де ықпал етеді: кәсіпкерлікті жан-жақты қолдау және адами капиталды дамыту, жұмыс күшінің жоғары білімі мен кәсібилігі [6.].

2015 жылы еліміздің дамыған отыз елдің қатарына кіруі үшін "100 нақты қадам" Ұлт жоспары әзірленді. 15 қадам мемлекеттік аппараттың кәсібилігін түбегейлі арттыруға бағытталған. 19 қадам – бұл сот жүйесі мен құқық қорғау органдарының жұмысын жаңғырту жөніндегі тиімді іс-қимылдар. 50 қадам – бұл жаңа жоғары технологиялық экономикалық өсуді және адами капиталды дамытуды ынталандыратын, қазақстандықтардың өмір сүру сапасын жақсартуға қатаң бағдарланған нақты шешімдер. 6 қадам – бұл жалпықазақстандық бірегейлікті, қоғам бірлігін нығайтуды, құндылықтар жүйесін дамытуды көздейтін толыққанды шаралар [7.].

2020 жылы әлемді пандемия басып алды. Мұндай жаһандық сын-қатерге бірде-бір ел дайын болған жоқ. COVID 19 пандемиясының салдары 2008 және 2015 жылдардағы дағдарыстарға қарағанда экономикаға қатты әсер етуде.

Пандемияның таралуы 2020 жылдың екінші тоқсанында жаһандық белсенділікті тоқтатып, әлемдік сұраныстың және Қазақстанның ең маңызды экспорттық тауары мұнай бағасының төмендеуіне алып келді. Жалпы, отандық экономика әлсіреді. ЖІӨ 2020 жылдың қаңтарынан қыркүйекке дейін 2,8 пайызға қысқарды [8.].

Қорытынды

Ел үшін 30 жыл қысқа мерзім, алайда Қазақстанның экономикалық дамудағы жүріп өткен жолына шолу көп нәрсеге қол жеткізілді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Тәуелсіздіктің үш онжылдығы ішіндегі Қазақстанның экономикалық трансформациясын талдау елдің экономикалық дамуында сындарлы нүктелер болғанын көрсетеді:

- ТМД және қатысушы елдер арасында еркін сауда аймағын құру арқылы бұрынғы одақтас республикалармен байланыстарды қалпына келтіру;
 - 2000 жылдардың басындағы шетел инвестицияларының ағыны мен қарқынды экономикалық өсуі, негізінен шикізат экспортының ұлғаюымен байланысты;
 - 2008-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысы;
- еуразиялық интеграцияны тереңдету-2010 жылы Кеден одағын және 2015 жылы Еуразиялық экономикалық одақты құру;
- 2015-2016 жылдары әлемдік мұнай бағасының күрт төмендеуі ЖІӨ-нің төмендеуіне, валюта девальвациясына әкелді;
 - 2020 жылы бүкіл әлемді дүр сілкіндірген және бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан COVID 19 пандемиясы экономиканы әлсіретуде.

"Мәңгілік Ел". 10 қадам "Ашық Үкімет" жұмысының тетіктерін жетілдіруді, мемлекеттік органдардың ашықтығы мен есептілігін, қоғамдық бақылауды күшейтуді және азаматтық қатысуды кеңейтуді қамтамасыз етеді.

Пандемия мен локдаун актілері бүкіл әлем бойынша жұмыс күшінің, ақшаның және тауарлардың ағынын бір уақытта үзіп тастады, экономикалық өсудің баяулауы тұрғысынан экономикаға әсер етеді, бұл елімізде сауда-саттықтың төмендеуіне және кедейліктің артуына әкелуде. Болып жатқан өзгерістер шикізат тауарларын экспорттаудан түсетін түсімдер экономиканың ұзақ мерзімді өсуіне алып келмейтінін тағы да дәлелдеді және бұл адамзат өркениетінің дамудың жаңа парадигмасына көшуіне мәжбүрлейді.

Қазақстан Президенті Қ.Ж. Тоқаев өзінің 2020 жылғы халыққа Жолдауында "Болашақ көшбасшы елдердің бәсекеге қабілеттілігі дағдарыстар мен іргелі өзгерістер кезеңінде айқын көрінеді. Қазақстан жаңа әлемде өзінің заңды орнын алуға тиіс" деп атап өтіп, қазіргі жағдайды ел үшін тарихи мүмкіндік ретінде пайдалануға шақырды [9].

Бүгін әлем бір ғасырдағы ең терең рецессияға түсті. Сарапшылардың пікірінше, әлемдік экономиканы қалпына келтіру кем дегенде 5 жылға созылады. Қазақстан экономикасы тұтыну шығыстарының ұлғаюы және COVID 19-ға байланысты шектеулерге байланысты кейінге қалдырылған инвестициялардың қайта жандануы нәтижесінде 2021 жылы 2,5% - ға дейін қалыпты өсуді көрсетеді деп болжануда.

Осындай кезеңде экономиканы қалпына келтіру үшін экономиканы әртараптандыру саясатын күшейту қажет. Бүгінгі міндет-табиғи ресурстарды қарапайым өндіруден тыс өсу моделін өзгерту. Қазақстанның соңғы 30 жылдағы даму шолуы көрсетіп отырғандай, шикізат тауарларының экспорты қысқа мерзімді перспективада оң экономикалық әсер етуі мүмкін болса да, бұл кірістер көбінесе шикізат тауарлары бағаларының тұрақсыздығынан тұрақты болып табылмайды.

2021 жылы көшбасшы елдердегі ұқсас жүйелердің тәжірибесін ескере отырып, мемлекеттік жоспарлау жүйесін түрлендіру жобасы ұсынылды. «Қазақстан - 2050 Стратегиясы» елдің негізгі құжаты болып қала береді, қалған бағдарламалар мен стратегиялық жоспарлар Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі кезеңге арналған ұлттық басымдықтарын қоса алғанда, оны іске асыруды қамтамасыз ететін болады.

Дамудың жаңа траекториясына шығу өмір сүру сапасының, халықтың табысының нақты өсуін және формадан кейінгі кезеңде қалпына келтіруді қамтамасыз етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Аяған Б. Г. КСРО ыдырағаннан кейін: Қазақстан мен Ресей тарихтың жаңа кезеңінде (1991-2000 жж.) // "тарих"Электрондық ғылыми - білім беру журналы. – Алматы, 2019ж.
2. Бөлекбаев С.Б. Тәуелсіз Қазақстанның посткеңестік даму таңдауы - Алматы, 2016 ж.
- 3.Алипова А.К., Богородская О. г. Тәуелсіз Қазақстанның даму тарихындағы аса өткір дағдарыстық құбылыстар.- Алматы, 2016 ж.
4. Дүниежүзілік банк деректері <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan>
5. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы, <https://stat.gov.kz/>
6. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөйлеген сөзі. – 2006, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K060002006>
7. Ұлт жоспары - Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаевтың Бес институционалдық реформасын іске асыру жөніндегі 100 нақты қадам. – 2015, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>
8. Как экономика Казахстана пережила 2020 г. <https://vlast.kz/jekonomika/>
9. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Қазақстан Жаңа шындықта: қазіргі іс - қимылда" атты Қазақстан халқына Жолдауы— 2020, https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek